

PETAR D. ŠEROVIĆ: BOKA KOTORSKA U STAROM VIJEKU

Pod imenom Boke Kotorske razumijeva se danas politički kotar kotorski, koji se pruža od Sutorine kod Hercegnovoga do rječice Željeznice blizu Bara. S jedne ga strane oplakiva Jadransko More, a s druge opkoljuju hercegovačko-crnogorske planine, te obuhvata kotorski zaljev, Grbalj, Budvu sa okolinom, Paštroviće i Spič.

1. Ilirsko-feničko-helensko doba. Iz pisanih izvora, kojima se danas možemo poslužiti pri proučavanju povijesti Balkanskog Poluotoka, proističe, da na početku istorijskog doba za ove zemlje na poluotoku življahu tri naroda indoevropske rase: Iliri, Tračani i Heleni.¹⁾ Dok su se Tračani na istoku održali sve do u kasno rimsko doba, na zapadu su ih u prastaro, nama sada nepoznato vrijeme, pokorili Iliri, koji su se dijelili u više plemena. Ilirska plemena prodirala su u raznim vojnim pohodima iz Panonije u njihovu zemlju i tako ih poplavila, da su im rijetki tragovi do nas doprli i to samo u kotarima: makarskom, imotskom, ljubuškom i mostarskom.²⁾

U današnjoj Boki Kotorskoj živjela su ilirska plemena Ardijeji i Enheleji.³⁾ Možda su Enheleji bili samo ogranak Ardijeja, pa valjda radi toga,

¹⁾ Jireček-Radonić, *Историја Срба*, I. dio, Beograd 1911.

²⁾ Karlo Patsch, *Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. zemalj. muzeju*. Glasnik zemalj. Muzeja u B. i H. sv. 1. i 2. god. 1914. (str. 142.).

³⁾ Dokaz, da su Enheleji stanovali u današnjoj Boki pruža nam Skilaks (gl. 25.) i Apolonije (4, 516.—518.), koji kaže, da je na sinjoj, (crnoj) dubokoj, ilirskoj rijeci bio grob Harmonije i Kadma, gosti Enheleja. Pod ilirskom rijekom treba razumjeti današnji bokokotorski zaljev, kako nam svjedoči Skilaks (gl. 24.), koji kaže, da je Kadmov i Harmonijin nadgrobni spomenik i hram nedaleko od risanske rijeke *ῥόν ἀπὸθεν τοῦ Ῥιζόντος ποταμοῦ*. — I Polibije kaže (gl. 11, 16.), da Rhizon leži ne daleko od mora (razumije se širokog, otvorenog mora) na rijeci Rhizon, a tako isto tvrdi i Stef. Bizant, da od grada Risna teče rijeka istog imena. — Da su stari smatrali bokokotorski zaljev rijekom nije ništa čudnovato, kada se zna, da za velikih kiša u jeseni i zimi voda svom snagom teče iz risanskog i kotorskog zatona kroz tijesnac Verige u tivatski zaton, te slični tijeku rijeke.

što su se bavili ribarenjem na jegulje, da su ih tako Grci prozvali po riječi *ἐγγελεύς* (jegulja).⁴⁾ Livije (XLV. 26. 13.) nabrajajući od sjevera put juga plemena slobodna od poreza, spominje *Dassaretiorum Pirustas*, neposredno uz *Rhizonitas*, odakle zaključujemo, da su i Piruste stanovali u bokokotorskom zaljevu. Koliko je bilo tih Pirusta, ne možemo stalno reći. Među pojedinim ilirskim plemenima često se je nalazilo i ogranaka drugih, mnogo puta dosta udaljenih plemena, koji su tu zaostajali iz vremena raznih njihovih borba i ratova kao i iz doba njihova bježanja za navale Kelta prve polovice IV. stoljeća prije Hrista. Tako je došao u Boku i dasaretski ogranak Piruste, te se naselio u blizini Risna na mjestu, gdje se i danas diže varošica Perast, koja se tako po njima nazivlje.

Na ilirske obale već rano svrtiše pozornost Feničani, najglasovitiji i najsrčaniji trgovački narod starog vijeka, te se drži, da su, po svojoj prilici, među ostalim svojim naseobinama na ilirskim obalama, osnovali i grad Budvu u Boki.⁵⁾

Okolovine trećeg stoljeća pr. Hr. Ardijeji već imadahu nezavisnu državu uz Jadransko More, te pod svojim kraljem Agronom bjehu toliko osilili na moru, da ne samo što su gusarili i plijenili lađe u blizini svoje obale, već su navaljivali na razne grčke naseobine na jadranskoj obali, te se zalijetali čak i u samu Grčku. Nakon Agronove smrti god. 230. pr. Hr. njegova žena, ratoborna i vlastohlepna Teuta, vladaše u ime maloljetnog kraljevića Pinesa, Agronova sina od druge žene. Za njezine uprave ardijska se država pope na vrhunac svoje moći i slave, ali se na toj visini održa samo kratko vrijeme, te poče naglo opadati, da ubrzo sasvim propaše. Jedno neprijateljsko preduzeće Ilira god. 229. protiv otoka Visa (Issa), koji bijaše grčka kolonija pod rimskom zaštitom, dade Rimljanima povoda, da se kao zaštitnici Visa umiješaju u rat, te im uspije, da god. 228. nakon duge i krvave borbe skrše otpor Ilira i tako se oslobode njihova suparništva na Jadranskom moru, kojeg su se mnogo bojali. Mirom sklopljenim između Rimljana i Teute, koja je bila pobjegla u tvrđi Risan, gdje nije rimsko brodogradništvo moglo lako prodrijeti, ardijska je država zadržala samo područje od Neretve do Drine, a Teuta je između ostaloga bila prisiljena, da obeća, da će se njezin narod odreći gusarenja, koje mu je do tada bilo najglavniji posao. Jedan dio ardijskih zemalja na jugu dobi lukavi Grk Demetrije Hvarski, negdašnji Teutin prijatelj, za nagradu što je Rimljanima izdajnički predao otok Krk, te ga Rimljani ujedno postavise skrbnikom maloljetnom Pinesu. Demetrije nastojaše, da svu vlast u ardijskoj zemlji uzme u svoje ruke, stoga uze za ženu majku Pinesovu, a Teutu prisili, da se ne miješa u državne poslove. Kad je tako osilio, počeo je misliti, kako bi se oslobodio i rimske vrhovne vlasti, te kako bi ujedinio pod sobom sve ilirske zemlje.

⁴⁾ Ime Enheleji je već rano iščeznulo možda stoga, što se je uvidjelo, da su oni samo jedan ogranak Ardijeja.

⁵⁾ Filon iz Bibla kaže, da je Kadmo došao u zemlju Ilira na kolima, koja su vukli volovi i da je, pošto je to putovanje relativno brzo svršio, zasnovao grad i nazvao ga *Βουθών* [*bovōs* = vo; *θoōs* = brz], današnja Budva.

Stef. Bizantinac pak pripovijeda, da je Kadmo dao ime tom novom gradu, koji je osnovao na ilirskim obalama, po gradu *Βουτῶν*, koji je ležao na delti rijeke Nila. — (Müller, *Fragmenta h. G.* 3, 574.) — Iz ovih priča kao i iz priča Herodota, Pauzanije i Strabona, gdje se pripovijeda o Kadmovu putovanju k Enhelejima, proističe, da su zbilja Feničani došli među Enheleje, te zavladaše jednim dijelom njihovog zemljišta na moru i tu osnovali grad Budvu, da bi odatle mogli lakše voditi trgovinu.

Kada su Kartazani spremali vojni pohod na Rim, Demetrije, koji je do tada bar formalno priznavao rimsku vrhovnu vlast, istupi otvoreno kao neprijatelj Rimljana i javno se očitova saveznikom maćedonskog kralja Filipa III. nadajući se, da Rimljani ne će moći na njega zaratiti, pošto je Hanibal već bio zauzeo Sagunt i zaprijetio samome Rimu. Rimljani pak dobro shvatiše situaciju, i prije nego li je došlo do odlučnog sudara sa Hanibalom, poslaše god. 219. vojsku protiv nevjernog Demetrija. Rimski vojskovođa osvoji i razori Hvar, a Demetrije, pokupivši svoje blago, pobježe k svome savezniku Filipu Maćedonskom. Tako propade njegova namjera, da ojača ardijejsko kraljevstvo, koje bi okupilo i ujedinilo i ostale Ilire, te zapriječilo rimska osvajanja na Balkanu.

Mjesto Demetrija postaviše Rimljani za skrbnika maloljetnom Pinesu ilirskog vojskovođu Skerdilaida, koji se je bio odmetnuo od Demetrija i njima priključio.

God. 216. navali Filip Maćedonski na Skerdilaida, na što se ovaj obrati Rimljanima za pomoć. Od ovoga se doba više ne spominje Pines, te će biti, po svoj prilici, tada umro ne dočekavši, da sam, bez tutora, upravlja svojom državom. Njega je naslijedio Skerdilaid kao kralj ardijejski, te je pod njim ardijejska država učestvovala u raznim međusobnim borbama pojedinih država u Grčkoj, Arbaniji i Maćedoniji istupajući čas kao saveznica, a čas kao neprijateljica tih država. Skerdilaid uze sa suvladara svog sina Pleurata, koji nakon smrti očine oko god. 210. postade sam vladarom.

Za vladanja Pleurata kao i sina mu Gentija, ardijejska je država opet ojačala, te se je podigla i njezina mornarica. Gentije se je u prvo vrijeme još uvijek formalno smatrao prijateljem i šticenikom rimskim i ako je u politici bio nestalan sve, dok se god. 168. priključio Perzeju, nasljedniku Filipovu i tako postao javni neprijatelj Rima. Rimljani su hitno poslali protiv njega vojsku pod zapovjedništvom Lucija Anicija, koji je u mjesec dana osvojio cijelo ardijejsko kraljevstvo i poslao rimsku posadu u Ulcinj i Risan. Tako propade ilirsko kraljevstvo, a god. 167. Anicije uđe trijumfalno u Rim vodeći sobom pobijeđenog kralja ardijejskog Gentija, njegovu ženu i djecu, koje je zarobio u Medeonu (sada Medun kraj Podgorice u Crnoj Gori), te brata mu Karavantija i više uglednih Ilira.⁶⁾

2. R i m s k o d o b a. Livije (XLV, 26) nam pripovjeda, da su Rimljani odma god. 167. razdijelili sve osvojene zemlje u Iliriji na tri prefekture: »Unam eam fecit, quae supra dicta est, alteram Labeatas omnis, tertiam Agravonitas, Rhizonitas, Olcinatas«. Za prvo okružje ne znamo tačno, gdje se je prostiralo, jer je Livijev tekst iskvaren, ali nagađamo, da je bilo negdje oko Drača, pošto su Rimljani brojili ilirske pokrajine od juga k sjeveru. Za »Labeatas omnis« zna se, da se je prostiralo uz Skadarsko Jezero do Podrimlja i dalje u unutrašnjost. Treća se je oblast prostirala od Ulcinja na sjever i zapremala današnju Boku Kotorsku.

⁶⁾ Poznato je, da su i Iliri, slično kao Tračani, podizali nad grobovima gomile (tumulus). U nekim od tih gomila (mogila, gromila) nalaze se kosturi, a u nekim spaljeni ostaci mrtvačkih tjelesa. — U Boki Kotorskoj se nalazi veliki broj takvih gomila, a to su velike hrpe kamenja, koje se uzdižu u obliku čunja, neke više, neke niže, ponajviše na uzvišenim mjestima. Najviše ovakvih gomila ima na Kruševicama, na brdima poviše sela Đenovića i Baošića, u Bijeloj na briježu Klinu, zatim u Lješeviću, u Krimovicama, Višnjavu, Zağori, Spiču i t. d. Engleski arheolog Evans našao je veliku gomilu u planini poviše Risna. — Možda se na ilirsko doba odnose i ostaci malih, okruglih tornjeva, kojih se nalazi u Paštrovićima.

Olcinatae su stanovnici Ulcinja (danas u Crnoj Gori), Rhizonitae su stanovnici Risna⁷⁾ u Boki, dočim nije jasno, što znači Agravonitae. Po Kiepert-u (Lehrbuch der alten Geographie) i Momsen-u (Corpus Inscriptionum Latinarum III., str. 284.) Agravonitae bi se odnosilo na stanovnike grada Acruvium ili Acrinium, koji spominje Plinije (III, 23, 144) ili kako ga nazivlje Ptolomej (2, 16, 5) Ἀσχρούιον,⁸⁾ a bio bi po svojoj prilici na mjestu, gdje je danas Kotor.⁹⁾

Rimljani ostaviše pokorenim ilirskim zemljama samoupravu, tako da ilirski narod bijaše proglašen slobodnim, dapače obećaše, da će i vojsku natrag povući. Risan i Perast bijahu oslobođeni od danka, jer su se bili priključili Rimljanima kao i Vis (Issa) i Ulcinj (Ulcinium) prije, nego je ardijejski kralj bio zarobljen. Ostali su Iliri plaćali samo polovinu poreza od onoga, što su prije plaćali svojim kraljevima. Iliri se smatrahu kao saveznici Rimljana i danku podvrženi, a imahu svoje posebne poslanike u Rimu, koji zastupahu njihove interese. Osim toga kovahu još uvijek vlastite novce, te se je našlo i u Risnu novaca iz toga doba.

Poznatí ispitivač ilirskih starina, J. A. Evans, našao je na obalama potoka, što se izliva na zapadu Risna u more, mnoštvo ostataka starog Risna. Tu je, malo dublje od tri metra ispod sadašnje površine, našao temelje starog grada i ustanovio površinu uskih gradskih ulica. Uz to je našao dosta ulomaka od natpisa, raznih predmeta od gline i novaca, osobito iz rimskog doba.¹⁰⁾ Isto tako našao je tu i konzervator Richlý također arheoloških ostataka starog Risna.¹¹⁾

Među spomenutim predmetima našao je Evans i dva bakrena novca, od kojih je jedan kovan odmah nakon sloma ardijejske države, kad je Risan kao »municipium« zadobio svoju autonomiju i kovao vlastiti novac, sličan novcu, kao što se je kovao u Skadru. Novci imaju na aversu bradatu glavu

⁷⁾ Polibije naziva Risan *Ρισον* (Rhizon), a tako i Stefan Bizantinac. Ptolomej ga pogrješno navodi dva puta i to: prvi puta blizu Epidauruma (Cavtata) kao primorski grad, pod imenom *Ρισων* drugi put kao kopneni grad pod imenom *Ριζάνα* na mjestu, koje se prilično podudara sa faktučnom udaljenosti od Epidaura. Plinije ga naziva Rizinum, a Livije spominje stanovnike Risna pod imenom Rhizonitae od imena grada Rhizon. U Tabuli Peutingeriani se nalazi zabilježen pod imenom Resinum, a u Ravenata pod imenom Rucinium. Na natpisu CIL III. 8369 spominje se pod imenom Ris(inum), a na natpisu CIL III. 12095 Julium Risinium. (Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zadar 1880; Dr. Grgo Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Suplemenat k Bullettino d'archeologia e storia dalmata, god. 1915., str. 22.).

Današnji se bokokotorski zaljev po glavnom gradu Risnu nazivao »Sinus Rhizaeus« (Forbiger, Geographia vetus, V., III. ad Illyr.) ili grčki: ὁ Ῥιζαίων κόλπος (Strabo 7, 316.) i Ῥιζονίως κόλπος (Strabo 7, 57; Ptolomej 2, 16, 5.).

⁸⁾ Plutarh (1 c. 32, 144) nazivlje Acruvium imenom Ascrivium, te se češće u kasnija vremena nazivlje Superbum Ascrivium.

⁹⁾ Priča, da je na mjestu, gdje je danas Kotor, bio u staro doba grad Astiron, koji je poznat iz priče o Argonautima, te da se je to ime tobože pretvorilo u Ascrivium, nema nikakve istorijske podloge.

Najvjerovatnije je, da je stari Acruvium zapremao onaj dio današnjeg Kotora, koji se zove Gurdic (ad Gurditem, Gordicchio), jer izgleda, da je do prilično kasno u srednjem vijeku današnji »Trg. sv. Trifuna« bio još pod morem, te da su glavni ulaz u Kotor bila vrata u blizini ili baš na istom mjestu, gdje su i danas vrata, koja vode u Gurdic sa »Trga sv. Trifuna«.

¹⁰⁾ S. Rutar, Starine bokokotorske, IV. dio, (Program realnog i vel. gimnazija u Kotoru za god. 1880./81.) str. 12.

¹¹⁾ H. Richlý, Archäologische Funde aus den Bocche di Cattaro (Mitteilungen der k. k. Zetral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale, XXIV., Beč 1898.).

nekož božanstva, a s reversne strane je lik božice Artemide. Po svoj prilici je bila u Risnu i kovnica novca.

U Risnu se je našlo više bakrenih novaca kralja Balaja, koji je u povijesti skoro nepoznat. Na aversu im je glava kralja Balaja, a na reversu lik Artemide, koja koraca na desno i u desnoj ruci drži luk ili faretru. Natpis okolo lika Artemide glasi: *Βασιλέως Βαλλαίου*. Nego Balajevih se novaca našlo u dosta znatnoj množini i na otoku Hvaru, ali se rijetko nađe na njima riječ *βασιλέως*, već samo *Βαλλαίου*. Po tome, što na većini novaca, nađenih u Risnu, nalazimo uz Balajevo ime i kraljevski naslov, dok na velikoj većini novaca, nađenih na Hvaru nalazimo njegovo ime bez kraljevskog naslova, mogli bismo zaključiti, da je Balaj, ne mnogo iza god. 168. pr. Hr., imao svoje prijestolje u Risnu i da mu je ilirski narod, naseljen u današnjoj Boki, dao kraljevsku titulu, dočim su ga na Hvaru samo smatrali svojim zaštitnikom, ali ne kraljem.¹²⁾

Pošto su Rimljani god. 155. pobijedili i većim dijelom uništili Dalmate, s kojima su dugo vremena ratovali, poslaše vojsku i na Ardijeje, koji su se međutim bili opet osilili i zajedno sa Plerejima, stanovnicima lijeve obale Neretve, stali uznemirivati i pljačkati svoje susjede, a osobito grad Naronu, koji je sada postao glavnim rimskim mjestom u ovim predjelima. Ardijeji se ne mogahu oprijeti jakoj rimskoj vojsci, te u borbi podlegoše. Znajući Rimljani, da će Ardijeji, čim im se ukaže zgodna prilika, opet početi da uznemiruju i pljačkaju svoje susjede i da nanose štetu rimskoj trgovini, odlučiše, da to za uvijek spriječe. S toga oduzeše Ardijejima skoro sav njihov posjed na moru, te većinu naroda preseliše u unutrašnjost, gdje vladahu sasvim druge prilike. Tako ovo do tada jako i moćno ilirsko pleme izgubi svaki značaj, jer bijaše veoma oslabljeno i prorijeđeno, te življaše od tog vremena u velikom siromaštvu.¹³⁾

Nakon ove rimske pobjede nema više ni ardijejskoga kralja u Risnu, koji bi kovao svoje novce kao što je Balaj po grčkom uzoru. Ipak se sačuvalo risanskih novaca i iz ovog doba, a slične Balajovim novcima, samo što se na njima opaža jasna dekadencija u izradi. Na aversu, naime, imaju ti novci barbarsku glavu, koja zaprema čitavu tu stranu, dočim je na reversu barbarska slika Artemide, koja koraca na lijevo, a drži dva koplja u ruci.

Na novcima, koji su kovani iza sada spomenutih, a koje je našao Evans u Risnu, opaža se već rimski utjecaj. Na aversu je prikazana ženska glava s kacigom, okrenuta na desno, a slična Minervi ili Libertati na rimskim konzularnim novcima. Na reversu je Artemida, koja je prikazana, gdje koraca na desno s lukom u ruci. Ovi su novci nešto lakši i manji, nego oni s imenom kralja Balaja, a imaju neki natpis, od kojeg se dadu pročitati samo slova *MY* ili *MYN*.¹⁴⁾

Plinije nam kaže, da je Risan bio »*oppidum civium Romanorum*«, odakle zaključujemo da je u Risnu bila rimska kolonija, te moramo da uzmemo, da se u Risan bilo naselilo još ranije trgovaca, koji su uz vojnike i državne vlasti podržavali veze s Rimom, te se je preko njih u Risnu širio rimski upliv.

Povod daljem rimskom osvajanju u ilirskim zemljama bijahu različna uznemirivanja i pljačkanja Ilira, osobito Japoda i Dalmata. Kada je god. 118. rimski konzul L. Metelo osvojio Salonu, dobi on od senata naredbu,

¹²⁾ S. Rutar, spom. rad, str. 13. i 14.

¹³⁾ Karlo Patsch u spom. radnji str. 148, 149.

¹⁴⁾ S. Rutar, spom. rad. str. 14. i 15.

da uredi sve osvojene ilirske zemlje, koje senat sve zajedno proglasi posebnom provincijom pod imenom Illyricum (Ilirik). A kada je Cezar dobio na upravu cisalpinsku Galiju, pridadoše mu i Ilirik. On se je bavio dva puta u Iliriku, i to zimi god. 56.—57. i početkom god. 54., kad je bio čuo, dok je boravio u Galiji, da Pirustae uznemiruju i pustoše susjedne predjele. Tada je po svoj prilici Cezar posjetio Naronu na Neretvi, a vjerojatno, da je bio i u današnjoj Boki. Cezar dalje nije posvećivao osobite pažnje događajima u Iliriku, jer je svu svoju pozornost bio obratio na Galiju i Rim, pa su tako mogli opet za dugo vremena Dalmati i Japodi nesmetano uznemirivati i pljačkati svoje susjede.

Ugovorom u Brundisiumu god. 40. zapade Ilirik Oktavijana. I čim se malo prilike središe, Oktavijan se stao brinuti, kako bi svladao Ilire i postavio na sjeveroistoku rimske države prirodnu među — Dunav. Ali mu jedva početkom god. 33. uspije pokoriti Dalmate, a kad to vidješe ostala ilirska plemena, prepadoše se i stadoše se odmah predavati, čim bi im se Rimljani približili. Na takav je način Oktavijan zavladao i južnim Ilirikom, pa naravno i područjem današnje Boke Kotorske.

Kako nam pripovijeda Svetonije, Oktavijan je poslao 32 kolonije u različna mjesta, da na taj način osigura opstanak svojim veteranima, te će biti, da je poslao svoje veterane i u grad Risan, a možda i u Acruvium.

Podjarmljeni Iliri često su se bunili protiv Rimljana, jer ne mogahu plaćati ogromne poreze, niti su se htjeli dobrovoljno podvrći vojnoj dužnosti. Tako god. 6. po Hr. bukne veliki Ilirski ustanak, koji Rimljani nakon mnogih ljutih i krvavih borba tek god. 9. ugušise, zarobivši u tvrđavi Andetriumu ilirskog junačkog vođu Batona, po kojem je ovaj veliki rat u rimskoj povjesti poznat pod imenom »bellum Batonianum«. Više se Iliri nijesu bunili, nego su se dobrovoljno pokoravali Rimljanima i služili u rimskoj vojsci.¹⁵⁾

Pošto Rimljani proširise svoju vlast do Save i Dunava i zauzeše Panoniju, te kad osvojiše i alpinske zemlje, čitavo to područje sačinjavalo je isprva jednu veliku provinciju Ilirik, koji se je dijelio na gornji Ilirik u Dalmaciji i donji Ilirik u Panoniji. Kad je bio svladan ustanak u Panoniji, Ilirik je bio razdijeljen na više posebnih oblasti s posebnim imenima. Od tih se je oblasti Dalmacija (Dalmatia, Delmatia), sa glavnim gradom Salonom, prostirala na jadranskoj obali od Rijeke Raše (Arsa) na istočnoj obali Istre, pa do s ove strane Lješa, po prilici do rijeke Mata. Na sjeveru se prostirala Dalmacija do u blizini rijeke Save, a na istoku do Čačka u današnjoj Srbiji.¹⁶⁾ Po Balkanskom Poluotoku se raširi rimski jezik i kultura; ona je malo po malo istisnula grčki jezik, koji se je bio raširio iz helenskih kolonija na obalama Jadranskog Mora i na otocima kao i njihovih naselja na kopnu: Epetija i Tragurijona u unutrašnjost, daleko od mora.

Rimski građani u današnjoj Boki Kotorskoj, kako nam to potvrđuju i napisi br. 1710, 1711, 1717, 1732, 1738, te additamenta br. 6359., i 6360. što sve nalazimo u Momsena, spadahu u tribus Sergia kao stanovnici Visa i Zadra i okoline, te oni na Kvarneru. Građani Salone, Narone i Epidauruma spadahu u tribus Tromentina, dok se građani Duklje ubrajahu u tribus Quirina.

¹⁵⁾ Karlo Patsch, spom. rad. str. 154., 155.

¹⁶⁾ Jireček-Radonić, spom. djelo str. 32.

U Saloni, gdje su bili koncentrisani svi središnji uredi, sjedio je namjesnik, postavljen iz redova bivših konzula, te je imao u svojim rukama i vojničku i civilnu vlast.

Od god. 27. pr. Hr. podijeljena je Dalmacija u tri sudbena okružja i to u: conventus Scardonae, conventus Salonae i conventus Naronae, kojemu je pripadao i teritorij današnje Boke Kotorske. U ovim okružjima je uređivao sam namjesnik ili po jedan legatus juridicus kao njegov zamjenik.

U Dalmaciji su bila još dva sabora »concilia« i to jedan u Skardoni za sjeverno okružje, a drugi u Epidaurumu za dva druga okružja. U ovim saborima se gajio kult carev i božica Rome, a osim toga vodio se je u njima nadzor nad upravom, pošto su imali pravo molbe i tužbe.

Uprava rimskih gradova bila je povjerena dvojici duumvira, duumviri de iure dicundo, koje je iz početka biralo građanstvo, a kasnije općinsko vijeće, zvano ordo decurionum.

Oslobođenjem od poreza, kako je gore navedeno, postao je Risan slobodan grad (municipium), a tako isto i Perast, te se i u Risnu i u Perastu, a tako će biti bilo i u Acruviumu (Kotoru) i Budvi nalazahu na čelu uprave po dva duumvira. Između članova općinskog vijeća (ordo decurionum) birahu se quinque decurii, koji obavljahu tekuće poslove. Iz natpisa, koje nam je Mommsen zabilježio (br 1711. i 1717, 1738.) znamo, da su navedene vlasti postojale u Risnu, u Kotoru (Acruvium) i na Prevlaci (Epidaurum), blizu ulaza u Boku.

Osim ovih u natpisima imenovanih vlasti, bilo je u našim gradovima i drugih kao n. pr. aediles, koji imadahu nadzor nad sajmištima i gradnjama, te je u njihov djelokrug spadala u opće i policijska služba, zatim curatores, koji upravljahu građanskim imanjem.

U Kotoru na »Trgu od oružja« nalazi se ploča s natpisom, iz kojeg vidimo, da je tu umro »Clodius Euphrosymus Carpus, Magister equitum«. (Mommsen br. 1713.)

Izgleda nam, da je zaštitnica Risna bila božica Artemida, čiju sliku vidimo na risanskim novcima. Zaručene djevojke žrtvovala su joj male kipove od gline, kakvih se je našlo i u Risnu. Artemida se je pod imenom Ἄρτεμις ποταμιά poštovala kao božica rijeka, a u ono se je doba današnji bokokotorski zaljev nazivao rijekom po silnoj vodi koja, osobito u vrijeme kiša, teče iz risanskog i kotorskog zatona kroz tijesnac Verige u tivatski zaton.

Drugo božanstvo, koje su stanovnici starog Risna osobito štivali, moralo je biti čisto ilirskog porijekla, jer se takvo božanstvo ne nalazi ni među Grcima, ni među Rimljanima. To je bog Medaurus, o kojemu se je sačuvala vijest na dva natpisa¹⁷⁾ u gradu Lambaesis u staroj Numidiji. Iz prvog napisa, koji se je našao u ruševinama Eskulapova hrama, vidimo, da je neki poslanik, po svoj prilici rodom iz Risna, kojeg je bio poslao Marko Aurelije u Numidiju kao konzula, molio za pomoć tog svog domaćeg boga i posvetio mu kip, na kojemu je bog prestavljen, gdje jaše na konju i drži koplje, kojim gađa s konja.

Dr. Patsch je mišljenja, da je Medaurus bio jedan od bogova rata kao i bog Heros, koji se često pojavljuje u istočnim krajevima Balkan-

¹⁷⁾ CIL VIII-Bücheler; CLE 1527. (isto Mommsen CIL III. str. 285.); CIL VIII.

skog Poluotoka, a zasvjedočen je i na zapadnoj obali poluotoka kao n. pr. u Apoloniji.¹⁸⁾

Po riječima napisa: »Moenia, qui Risinni aeacia, qui colis arcem Dalmatie« zaključujemo, da je Medaurus bio zapravo zaštitnik grada Risna i to baš gradskih zidina i kule, gdje su mu bili postavljeni kipovi, dok je Artemida bila božica, koja se je poštovala u Risnu i njen se lik postavljao na novcima, jer je bila u opće obožavana od ilirskih stanovnika, koji su se bavili pomorstvom.

U Risnu se je našla među ruševinama jedna bikovlja noga od mjedi i jedna od kamena. Poznato je, da se je perzijski bog sunca, Mithras, predstavljao kako ubija bika, te držimo, da i spomenute noge, nađene u Risnu, pripadahu takvim kipovima, čiji je kult u doba carstva bio raširen u cijeloj rimskoj državi, a njegovih se spomenika i svetišta, nazvanih »mit-hraeum« nalazi na više mjesta i u susjednoj Hercegovini.

Polibije (II, 11.) kaže o Risnu, da je grad ne velik, ali da je utvrđen vrlo jakim utvrdama, a Livije naziva Risan »opportuna urbs«. Naravno da se Risan nije mogao prisposodobiti velikim gradovima u Italiji, ali po različnim arheološkim nalazima Evans-a¹⁹⁾, Cons-a²⁰⁾ i Richly-a²¹⁾, te ako uzmemo u obzir napis (Mommsen br. 6358.), nađen god. 1867. na Carinama među ruševinama neke velike zgrade, iz kojega slijedi, da je neki veoma ugledni građanin, po imenu Stacije Celzo, posvetio svečanom gozdom neku veliku zgradu ili neki veličanstveni kip god. 116. ili 117. po Hr., a osobito pak, ako uzmemo u obzir drugi napis (Mommsen br. 1717.), koji je davno bio nađen u Risnu, a bio je urezan na lijepoj ploči, koja je po naredbi opata Andrije Zmajevića god. 1660. prenesena u Perast²²⁾ i postavljena u zid nove parohijske crkve, iz kojeg proističe, da je dekurijon Manlije Rufo u svojoj oporuci naredio, da se u Risnu ogradi neka velika javna zgrada i da se otvori svečanom gozdom i u tu svrhu zavještao veliku svotu od preko 264,000 sestercija, možemo zaključiti, da je Risan bio ipak dosta veliko i ugledno mjesto.

Važno mjesto u starom Risnu bijahu Carine, gdje je, po narodnoj tradiciji, bio dvor kraljice Teute. Na Carinama i u okolici našlo se je mnoštvo različitih predmeta od bakra, bronce, zlata, srebra, olova i željeza, od kojih ponajviše bijaše prstena, narukvica i igala, zatim ostataka od mramora, stakla, keramijskih produkata i t. d. Osobito se je našlo dosta novaca, među kojim je bilo: sirskih s natpisom: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ*, te već spomenutih ilirskih kralja Balaja i rimskih od vremena Julija Cezara sve do Romula Augustula.

Na Carinama se nalazi i danas ostataka »kiklopskih zidina«, građanih po starom grčkom uzoru. Te zidine su potpuno sačuvane samo u duljini od 12 m, a u visini od 1.8 m, te su zaštićivale Carine, da ih ne poplavi voda, koja od vremena na vrijeme običava provaliti velikom že-

¹⁸⁾ Dr. K. Patsch, Prilog mitologiji Ilirije (Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1902.).

¹⁹⁾ John Evans, Antiquarian researches in Illyricum (u listu Archaeologia, Westminster 1883.).

²⁰⁾ Cons, La province romaine de Dalmatie (1881.).

²¹⁾ U spomenutom radu.

²²⁾ U Perastu se nalaze i neke ploče s grčkim napisima, ali je utvrđeno, da su donešene iz tuđine u Boku, te se ne odnose na bokeljsku prošlost, kako su pogrešno mislili Gelcich i Cons, koji su ih u spomenutim svojim istorijskim radnjama pribrojili k ostalim starim bokeljskim spomenicima.

stinom iz obližnje jame, nazvane Spila. Možda su te zidine osim toga još opkoljavale i grobište, koje se je na Carinama moglo nalaziti.²³⁾

Jedno 200—300 metara poviše Carina nalazi se još jedno mjesto, koje izgleda, da je bilo od velike važnosti u starom Risnu, a to je Gradina, koja je opkoljena jakim dvostrukim zidom, ali se još danas ne može kazati, što je tu upravo bilo, kao što se ni za Carine nije još moglo utvrditi, da li su bile naseljene, ili je tu bilo grobište.²⁴⁾

Cons kaže, da je prema Carinama u moru, od prilike 30 m daleko od obale, a u dubini od 1 m, vidio temelje zida duga oko 3 m, a visoka 25 do 30 cm, te da je pregledajući morsko dno u risanskom zatonu u daljini od 20 do 60 m od obale, a u duljini po prilici od 50 m, vidio kamenja, među kojim je bilo takvog, koje je moglo nekada pripadati i kakvim građevinama. I ako je među tim kamenjem prepoznao nekoliko komada, koji su očito poticali od rimskih zgrada, ipak nije mogao stvoriti nikakva zaključka o opsegu starog Risna.²⁵⁾

O Perastu²⁶⁾ pak ne možemo ništa stalno reći, kakav je izgledao, ali držimo, da je i ovaj gradić bio sličan drugim manjim gradovima onoga doba. Ne znamo stalno ni kuda se je upravo prostirao, ali se čini, da je jedan dio grada bio na Glogovcu poviše današnjeg Perasta, a drugi dio pri moru, gdje je i danas grad.

Na temelju pisanih izvora pak ne može se ustanoviti, da li je u starom vijeku pokraj imena Acruvium (Acruium, Ἀσχροῦιον)²⁷⁾ današnji Kotor, postojalo u isto doba i ime Catharum ili Cataron. Ako se uzme, da se »numeri Caddarensium« ili »Cattharensium«, koji su poznati iz jednog napisa u Mainz-u kao i iz »Notitia dignitatum utriusque imperii« odnose na Kotor u Boki, a ne na Catharum u Panoniji, onda bi se moglo zaključiti, da su za današnji Kotor u starom vijeku postojala u isto doba dva imena: Catharum i Acruvium ili da su to bila dva različita grada, kako je mislio Cons²⁸⁾) i po njemu Dr. Jelić,²⁹⁾ te su obojica držala, da je Catharum bio na mjestu današnjeg Kotora, a Acruvium su tražili na dnu tivat-

²³⁾ H. Richlý, spom. rad. sr. 151.

²⁴⁾ Richlý, koji je jedini Gradinu spomenuo, nije o ovom mjestu ništa potanje kazao, već je obećao, da će se drugi put na nj osvrnuti.

²⁵⁾ Cons, spom. djelo, str. 249. i 250.

Arhimandrit D. Miković u podlistku »Божанског Гласника« br. 4. god. 1921. kaže, da se je stari Risan prostirao u dužini do strpaljskog, a u širini do banjskog Rca. Na prostoru pak od banjskog Rca — južnog kraja grada — do današnjeg manastira Banje, da je bilo gradsko kupalište, a da je na današnjoj Banji bilo i vrućih prirodnih kupatila. Ove podatke kaže, da je dobio od pok. kapetana Andra Gjurkovića, koji da je negdje u Mlecima gledao nacrt starog Risna i od pok. prof. Rista Kovačića, koji da je za vrijeme svog profesorovanja u Rimu također gledao u nekoj rimskoj arhivi plan staroga Risna.

²⁶⁾ Dr. P. Skok u svojoj radnji »Studije iz ilirske toponomastike« u Glasniku zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1917. upozoruje na raširenost sufiksa —st— u ilirskim, mačedonskim i tesalskim etnikonima.

Nema nikakva temelja Orbinijevo mišljenje (Il regno degli Slavi, Pesaro 1601, str. 306.), da je Perast prozvan po plemenu Pertana, kako je pogrdješno mislio i Gelcich (spom. rad. str. 29.) i drugi neki pisci peraške povijesti, već je jasno po onome, što je već gore navedeno, da je Perast dobio ime po ilirskom plemenu Pirustae.

²⁷⁾ Jireček upozoruje na srodnost riječi Acruvium sa arbanaškom riječi krúa, što znači izvor, te bi tome i Kotor bio dobio ime po vodi, koja, osobito iza kiša, tu na mnogo mjesta provire. (Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I. Theil str. 59. u Denkschriften bečke Akademije, god. 1901.).

²⁸⁾ Cons, naved. djelo, str. 252. i dalje.

²⁹⁾ U Glasniku zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini za god. 1898. str. 546.

skog zatona, gdje se nalaze u moru ostaci zidina slično kao u Risnu. Ali na temelju opazaka Böcking-a, koji je izdao spomenutu »Notitia«, koje je kao opravdane prihvatio i Mommsen, ima se uzeti, da se sve to odnosi na Catharum u Panoniji, t. j. današnje Kotorsko u Bosni, a ne na Kotor u Boki. Kada i zašto je Acruvium promijenio ime u Catharum, ne može se ustanoviti, ako nije možda dobio to ime po tvrđavi *Κάτταρος*, koju bi bio Justinijan ogradio više današnjeg Kotora, a ondašnjeg Acruvium-a, te su im se imena lako zamjenjivala, dok nije malo po malo ime Kotor [*Κάτταρος*] prevladalo. Ali je moguće, da Justinijanov *Κάτταρος* nije bio u Dalmaciji, već u Dardaniji, pa bismo se morali u tom slučaju, u nestašici svakog drugog pouzdanog izvora, pomoći sa tradicijom, koja kaže, pošto je veliki potres srušio Risan, a ono ostalo razrušio neki barbarski narod, da se njegovi stanovnici preseliše i u dnu zaljeva, da budu dalje od otvorenog mora i zaklonjeniji od gusara, osnovaše novi grad i prozvaše ga Kotor (Catharum, *Κάτταρος*³⁰) od prilike na mjestu, gdje se je dizao prije Acruvium, koji će biti bio također nastradao od potresa.

Za Budvu smo kazali, da je fenička naseobina, a bila je i starim Grcima dobro poznat grad. Plinije (H. n. III. 23, 144) nazivlje je Butua, na Tab. Peut. navedena je pod imenom Batua, a stanovnike Budve naziva Apijan (Ill. 16.) Batijati. Ptolomej (Georg. II. 16, 5) zove je *Βούλινα*, odakle se stanovnici Budve i najbliže okolice nazivaju Bulini. — Po Skilaksu bila je Budva »oppidum civium Romanorum«, te je u ovom gradu romanizovanje bilo potisnulo stari feničko-ilirsko-helenski karakter. I ako se u staroj povijesti Budva ne spominje osim njezina imena i izvora, niti je poznat koji rimski natpis, koji bi nam malo bolje rasvijetlio prošlost Budve, ipak držimo, da je grad Budva kao i život u njoj bio u svakom pogledu poput drugih ondašnjih gradova u današnjoj Boki.³¹)

U Bigovu, selu grbalske općine, koje se nalazi na morskoj obali, postojao je u staro doba, možda još i prije Rimljana, gradić Grispuli [*Γρις πολις*, Grispoli, Gripoli, Gripuli], po kojemu je današnji Grbalj svoje ime dobio. Grad su razorili Turci u XIV. stoljeću, a bio je, sudeći po imenu, stalno grčka naseobina.³²)

U Pelinovu, u Grblju, vide se razvaline neke građine, koju narod nazivlje »Krstin-grad«, a svakako potiču iz starog vijeka.³³)

U blizini manastira Podlastve, u gornjem Grblju, vide se ruševine zidova, među kojima se nalazi ulomaka stubova i kapitela, a narod to mjesto naziva Tamnice.³⁴) u Sred polja pak nalaze se također ruševine, koje narod naziva »Šebe-grad«, a u samom selu Lastvi nalaze se razvaline, koje narod naziva »Milin-grad«. ³⁵) Sudeći po izgledu ovih razvalina možemo za stalno uzeti, da su ovdje bile dosta jake naseobine u rimsko doba, a

³⁰) Jireček u svom djelu: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, str. 6., bilješka 6. izvodi ime Kotor od arbanaške riječi kodrr — brežuljak.

³¹) Arhimandrit D. Miković u spomenutom listu, kaže, valjada po tradiciji, da se je stara Budva prostirala »današnjim ravnim predgrađem do »starijih vrata«, a na moru do »puta sv. Save«, tako da se je spajala sa »Školjem«, gdje postoji crkvića sv. Nikole, ili ju je more od Školja malim prostorom dijelilo.

³²) Nakićenović u radu »Бока« str. 541., 542 i 543 («Насеља српских земаља, књига IX.») izdala srp. kralj. Akademija u Beogradu 1913.) na temelju Jirečeka i drugih.

³³) Nakićenović u spom. radu str. 199, 573.

³⁴) Nakićenović u spom. radu str. 291, 564.

³⁵) Nakićenović u spom. radu str. 199, 291, 564.; Šebe-grad spominje i Rutar u naved. radnji IV., str. 29.

po svoj prilici i prije i ako u istoriji o ovim mjestima nema nikakva spomena.³⁶⁾

Na Prevlaci blizu ulaska u Boku, nalazila se je također jedna stara naseobina i to, kako neki misle, zvala se je Epidaurum. Kažu, da je odatle jedan dio stanovnika pošao na mjesto, gdje je današnji Cavtat i tu osnovao naseobinu istog imena. Ova pretpostavka nije vjerovatna stoga, što su se i na Prevlaci i u Cavtatu našli natpisi rimske dobe, te bi stalno mnogobrojni pisci, koji spominju Epidaurum, bili spomenuli i to preselenje. Tu je moglo biti u rimsko doba koje manje naselje, kakovih ima mnogo po Dalmaciji, od kojih su nam sačuvani mnogi natpisi, premda nam nije poznato, kako su se ta naselja nazivala. Na Prevlaci se je našao i nadgrobni kamen dekurijona Egnacija Marcela (Mommssen br. 1738), a našlo se je i drugih rimskih natpisa (CIL 8403, 12784, 14622).³⁷⁾

U današnjoj je Boki, naravno, moralo biti više mjesta u starom vijeku, koja nam danas nijesu poznata. To jasno proističe iz riječi Strabonovijeh: »Rhizaeorum sinus et eorundem oppidum cum quibusdam castellis«, Konstantin Porfirogenet nam pripovijeda, da su Saraceni god. 840. razorili i Ρωσσα, t. j. današnje Rose naprama Hercegnovome. Po tome, što se Rose tako rano spominju, vjerovatno je, da je to mjesto već postojalo i u rimsko doba, a možda još i ranije.

Dalje se još pripovijeda, da je na Stolima [Στόλος, Στολή, Stolum], blizu Kumbora, postojao stari grad, koji je poronuo, te se, kažu, vide i danas pod morem zidine toga grada.³⁸⁾ I današnja sela Baošić i Bijela bila su u rimsko, pa čak i u predrimsko doba gusto naseljena. U Bijeloj se n. pr. nalazilo ostataka od starinskih zgrada (na Grabima i u njihovoj blizini), te rimskih novaca.³⁹⁾

Pripovijeda se, da je u Tivtu bio ljetnikovac kraljice Teute, te da je ovo mjesto po njoj i svoje ime dobilo.⁴⁰⁾ Jireček misli, da riječ »Tivat« (Theodo) potiče od kojeg imena, koje ima u osnovi riječ θεός, te da nema ništa zajedničkog sa imenom Teuta,⁴¹⁾ dočim dr. Skok cijeni, da ovo ime stoji možda prije u vezi sa kelt. osk. touto-grad.⁴²⁾ Osobito na mjestu, koje se zove Bobovište (Bobovac) našlo se je ruševina zgrada, po čemu izgleda, da je tu nekada bilo jedno dosta gusto naseljeno mjesto, za koje se kaže, da je poronulo od zemljotresa.⁴³⁾ U Tivtu se ne našla opeka s natpisom:

³⁶⁾ U »Bulletino d' archeologia e storia dalmata« (XXV.) za god. 1902. na str. 160. čitamo, da je u Buljarici, pola sata daleko od Kastelastve (danas Petrovac), jedan seljak našao sedam starinskih grobova, te novaca i svjetiljaka. — U okolici Kastelastve, nedaleko od Budve, nađen je jedan komad mozajika veličine 1m², a u blizini jedan grob, te starinskih novaca i jedna vaza. Mommssen (addit. br. 6338.) navodi natpis sa spomenika na grobu A. Statia Festa, koji se je našao blizu Lastve, ali mislimo, da se ovdje ne podrazumijeva Kastelastva, već selo, gdje je manastir Podlastva sa već spomenutim starinskim ostacima.

³⁷⁾ Dr. Grgo Novak u spom. radnji str. 22.

³⁸⁾ Rutar u nav. radnji str. 29.

³⁹⁾ Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, god XLIII. str. 191.

⁴⁰⁾ Bulletino d' archeologia e storia dalmata za god. 1880. str. 155.

⁴¹⁾ Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanhalbinsel, Wien 1897.

⁴²⁾ Dr. P. Stok u spom. rad. str. 45.

⁴³⁾ Cons (spom. djelo str. 252.) kaže, da je u tivatskom zatonu na mjestu, gdje je u moru vidio ostatke zidina, bio grad Acruvium, koji da će biti od potresa poronuo. Na ovaj ga zaključak dovodi pretpostavka, da bi Acruvium, da se je nalazio na mjestu, gdje je današnji Kotor, bio spomenut pri opisima rimskog puta između Risna i Budve, ali pošto nije spomenut, on drži, da tu nije mogao ni biti Acruvium, već Catharum, koji je postojao u isto doba, kad i prvi grad. Pošto je iz starinskih ostataka, koji se i danas

»Pansiana« (Momsen str. 408.), te je moguće, da je i u rimsko doba bila onamo tvornica opeka kao što je i danas, jer je zemlja za proizvodanje opeka između Tivta i susjednih Krtola vrlo podesna.

Manjih naseobina bilo je, po svoj prilici, po cijeloj današnjoj Boki, a izgleda, da je bilo i više manjih tvrđava i gradina između kojih nam je poznato utvrđenje na današnjem otoku sv. Đorđa pred Perastom, koje su Rimljani sagradili za obranu Risna i predali ga u ruke Pirustama.⁴⁴⁾

Malo vremena bješe prošlo pošto Rimljani osvojiše ilirske zemlje, kad stadoše graditi po istima, kao i po drugim osvojenim zemljama, dobre ceste. Tako je n. pr. Tiberije ogradio mnoge vojničke ceste, kada je ratovao s Dalmatima. Velika cesta, koja je tekla uz more i spajala Akvileju sa Dračem, vodila je preko Epidauruma kroz Konavle do Sutorine. Od Sutorine je taj put išao preko današnjeg Hercegnovog, pa sve uz more do Risna ili se je postepeno uspinjao na današnje Kamenno, a od tuda se još više uzdizao do sela Bunovića, pa se onda spuštao u današnji Morini, a odatle morskom obalom u Risan. Ovaj drugi put, kao dosta kraći, izgleda vjerojatnije, da će biti Rimljani bili odabrali, jer je poznato, da su oni bili u svemu praktični ljudi.⁴⁵⁾ Iz Risna išaše taj put u Perast i dalje preko današnjeg Orahovca i Dobrote, koja se je nazivala Vicinium ili Bucinium,⁴⁶⁾ u Kotor (Acruvium). Iz Kotora pak prosljeđivaše preko sedla Trojice kroz Grbalj i Budvu, od prilike istim pravcem kao i današnja kolna cesta.

Pošto je Risan bio znatan primorski grad, naravno je, da je bio od starine znatno trgovačko i prometno mjesto, za to ga Rimljani i spojiše sa zaleđem putem, koji vođaše sve do Dunava. Na tragove ovog rimskog puta nailazimo poviše Risna i to baš izviše Unirina kod Crkvice, a i s one strane Lupoglavi u Ledenicama put Cuca u Crnoj Gori.⁴⁷⁾ I put, kojim se je mnogo služilo u srednjem vijeku između Kotora i Duklje, po svoj je prilici također rimskog porijekla.⁴⁸⁾ Uz glavne putove sagradiše Rimljani i stanice za konačište i opet manje za izmjenu konja i mazgi. Iz Tab. Peut. doznajemo, da Risan i Budva bijahu također stanice (stationes).

Zadnjih godina trećega stoljeća po Hr. izvedene su u rimskom carstvu velike administrativne promjene.⁴⁹⁾ Tada je car Dijoklecijan odvojio od provincije Dalmacije južni dio i tako su od jedne prijašnje pokrajine postale sada dvije: Dalmatia Salonitana ili samo Dalmatia, koja se je prostirala na primorju od rijeke Raše u Istri do Epidauruma (Cavtata) i Praevalis ili Dalmatia Praevalitana, od Epidauruma do niže Lješa. Prema

u Kotoru nalaze, dokazano, da je u starom vijeku zaista postojao neki grad, pa pretpostavimo, da se je zvao i Catharum, pitamo, za što nije taj grad spomenut pri opisu rimskog puta između Risna i Budve, kada, sudeći po svemu, izgleda, da je bio dosta znatan? Držimo, da je to moglo i pogrješkom izostati, pa iz ovog ne možemo nikakva zaključka stvoriti ni na štetu, ni u prilog Cons-ove tvrdnje. Iz razloga navedenih već u tekstu, mi smo mišljenja, da je Acruvium bio, gdje je danas Kotor, a u Tivtu je bilo neko drugo naselje.

⁴⁴⁾ Nakićenović u spom. radu str. 203.; Orbini u spom. djelu str. 106. (Što Orbini ovdje pripovijeda o nekim tobožnjim poveljama Peraštana iz rimskog doba i što se slično pripovijeda kod drugih historičara o poveljama Paštrovića iz istog doba itd., to su sve izmišljotine iz prošlih vijekova, kada je bilo u običaju, da se iz interesa slične povelje izmišljaju.)

⁴⁵⁾ Rutar u spom. radnji str. 21., 22.

⁴⁶⁾ Cons, spom. djelo str. 251.

⁴⁷⁾ Bulletino d' archeologia e storia dalmata, god. 1880. str. 140.

⁴⁸⁾ Rutar, spom. rad. str. (po Jirečeku.)

⁴⁹⁾ Schiller, Geschichte der römischen Kaiserzeit II. (1887.) str. 43.—68.

tome današnja Boka Kotorska nalazila se je na teritoriju Prevalitane. Središte administrativne vlasti u toj novoj provinciji bio je Skadar, za to se je ona i Scodrensis. Skadar je, vjerojatno, za cara Konstantina (324.—337.), kada je hrišćanska vjera bila priznata državnom vjerom, postanuo sjedištem i crkvene vlasti za Praevalitanu.⁵⁰⁾

Da li je u Risnu, gdje je kao i u ostalim gradovima Dalmacije već davno bilo hrišćana, tada bila utemeljena i episkopska katedra, ne možemo stalno reći. Prvi risanski episkop, kojega povijest spominje, bio je Sebastijan krajem VI. stoljeća, te su nam sačuvana dva pisma, koja mu je bio upravo papa Gregorije Veliki i to prvo od god. 591., a drugo od god. 595. — Prvi pak sigurniji spomen o kotorskom episkopu sačuvao nam se je tek iz druge polovine VIII. stoljeća i ako nam nije poznato ime tog episkopa.⁵¹⁾

Mi držimo najvjerojatnijim, da je episkopska katedra u Risnu bila podignuta za vlade cara Zenona (474.—491.), koji je bio naredio, da se u svim znatnijim gradovima postave episkopi, ili, možda kasnije za vlade cara Anastasija (491.—518.) u doba dogmatičkih borba između papske kurije i carigradske patrijaršije.⁵²⁾ Kotorska pak episkopska katedra, držimo, da će biti bila ustanovljena još kasnije i to, kada je Kotor postao nešto znatnijim gradom.⁵³⁾

Tradicija kaže, da je pravoslavna parohijska crkva sv. Petra i Pavla u Risnu podignuta na ruševinama nekog starog poganskog hrama, koji je bio obraćen u crkvu. Kada se pred nekoliko godina gradio zvonik na toj crkvi, našao se u zemlji velik broj starinskih predmeta, po kojima se dade zaključiti, da je tu bio jedan važan dio starog Risna. Tvrdi se još, da se pod današnjom crkvom nalaze i kripte prvih episkopa risanske dijeceze, što je dosta vjerojatno.⁵⁴⁾

Nakon smrti cara Teodozija Velikog god. 395. podijeljeno je rimsko carstvo na dva dijela, od kojih su, kasnije, postale dvije samostalne države. Tada je Dalmatia Salonitana pripala zapadnome, a Dalmatia Praevalitana istočnome rimskom carstvu. U crkvenom pak pogledu cijela zapadna polovina Balkanskog Poluostrva, pa naravno i teritorija današnje Boke, ostala je i dalje pod jurisdikcijom rimskog pape.⁵⁵⁾

⁵⁰⁾ St. Stanojević, *Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićskoj državi*. Beograd 1912, str. 5.; Farlati, *Illyricum Sacrum VII*. (1817.) 1.—2.

⁵¹⁾ *Schematismus Dioecesis Catharensis MCMVII*, str. 14., 20., 84.

⁵²⁾ L. 36. C. Just. de episcopis, 1, 3; — Rutar (spom. rad. IV. str. 24.) kaže, da se tobože prvi risanski episkop spominje god. 341., kada bijaše crkveni sabor u Rimu, što nije ničim dokazano.

⁵³⁾ Što Gelcich (u spom. radnji) navodi citirajući »Histor. Conciliorum« (str. 597.) da je Pavao »episcopus Cathari Civitatis« učestvovao na halkidonskom concilu god. 451., sve, kada bi i bilo tačno, ne može se sigurnošću tvrditi, da se odnosi na Kotor u Boki, već je iz gore navedenih razloga mnogo vjerojatnije, da se ta bilješka odnosi na Catharum u Panoniji. — Što pak Gelcich kaže po nekim bilješkama pok. Huga Rafaelli-a, da je tobož Ivan, prvi episkop kotorski, učestvovao na nicejskom concilu god. 325., bez ikakve je ozbiljnije podloge, te se ne može uzeti u obzir.

⁵⁴⁾ *Bulletino d' archeologia e storia dalmata 1880*, str. 156.

⁵⁵⁾ St. Stanojević, spom. djelo str. 7; J. Marković, *Slaveni i Pape* str. 10.

R é s u m é. — Cet article traite du passé de la ville de Cattaro, qui se trouve au sud de la Dalmatie; il traite en particulier des tribus illyriens: des Ardiens et Enhéléiens et des Piroustes (de Péraste et des contrées les plus avoisinantes), des Batouains ou Boulouains dans la Boudva, Boutoua, Batoua, Βούλον qui a été fondée par les Phéniciens; de très bonne heure on reconte des colonies grecques /Στόλος, Ρῶσα etc.

Pendant le gouvernement romain, dans la province d' Illyricum les villes de Rissane [*Piζav*, Rhizon, Risin(i)um) et de Péraste étaient libérés de tout tribut, jouissaient même d' une autonomie, et Rissane, étant plus grand, avait au surplus le droit de frapper sa propre monnaie. (échantillons d'après le modèle grec p.e. *Βασιλέως Βαλλαιῶν* presque inconnu dans l'histoire, et d' autres encore.

A Rissane on a trouvé aussi de la monnaie qui date de l' époque de la subjugation définitive des Illyriens par les Romains. Sur cette monnaie l' influence romaine est très visible, parce que les colons romains, qui ont peuplé Rissane et les autres villes aux environs de Cattaro, ont répandu la langue et la civilisation romaines. Ces citoyens romains appartenaient à la tribu de Sergius. Les villes du golfe de Cattaro appartenaient à la catégorie de »oppida civium Romanorum«, et avaient, à la tête de leur administration, des autorités dont les noms se sont conservés sur les inscriptions jusqu' à nos jours.

Les explorateurs des antiquités de Cattaro, Evans, Cons et Richly, ont découvert un grand nombre de ruines du vieux Rissane surtout sur les »Tzarinés« où s' élevait, d'après la tradition, le palais de la reine d' Illyrie, Teuta. Là, on voit encore aujourd' hui des ruines des très grands murs bâtis sur le modèle grec, et du côté des »Tzarinés« dans la mer on aperçoit, des murs et des pierres des anciennes bâtisses. (Il faut mentionner ici le dieu Médaurus qui est de l'origine tout à fait illyrienne et qui était adoré surtout à Rissane, comme protecteur des murailles et de la forteresse de la ville.) De même qu' à Rissane on voit aussi à Tivate, (Bobovac), dans la mer, des ruines d' une colonie, dont le nom nous est inconnu, et c' est la même chose pour Stoli (*Στόλιος, Στολή*).

Tandis que les villes de Rissane, de Péraste et de Boudva ont à peu près conservé leurs noms jusqu' à aujourd' hui, il ne nous est pas possible de constater rigoureusement, quand et comment Acruvium (Acruium, *Ακρουῖον*), qui s' étendait là où s' étend aujourd' hui Cattaro, a changé son nom en Cattaro.

Des monceaux, que les Illyriens élevaient sur les tombeaux de leurs morts, se trouvent dans plusieurs endroits du golfe de Cattaro.

La grande route qui menait d' Aquilée à Durazzo, allait à plusieurs endroits par Cattaro là où conduit encore aujourd' hui la route pour les voitures. A Rissane et Boudva on passait la nuit.

Quand, dans les dernières années, du troisième siècle après J.-Chr., la Dalmatie a été divisée en Dalmatia Salonitana et en Dalmatia Praevelitana, le Cattaro de nos jours se trouvait sur le territoire de cette dernière.

Comme dans les autres villes de Dalmatie, de même il y avait à Rissane de très bonne heure des chrétiens, mais il paraît, que l' évêché n' a été fondé à Rissane qu' à la fin du cinquième ou au commencement du sixième siècle, et le premier évêque, dont l' histoire nous rapporte le nom, était Sébastien, à la fin du VIe siècle. L' évêché de Cattaro a été fondé encore plus tard.